

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Културология

Том 3

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF PHILOSOPHY

Cultural Studies

Volume 3

КУЛТУРНА КОМПЕТЕНТНОСТ И КОГНИТИВНИ УКЛОНИ: ФАКТОРИ ЗА ВЪЗДЕЙСТВИЕ ПРИ ФОРМИРАНЕТО НА КУЛТУРНА ОСЪЗНАТОСТ

МИЛЕНА ЗВЪНЧАРОВА

Културната компетентност е една от осемте признати ключови компетентности, които в Препоръката на Съвета на ЕС от 22 май 2018 г. относно ключовите компетентности за учене през целия живот се определят като съчетание от знания, умения и нагласи, при което нагласите описват предразположението и начина на мислене за действие и реагиране в различни ситуации. Когнитивните уклони представляват систематично отклонение от нормата и рационалността при обработването на информацията, необходима за правене на предположения и вземане на решения. Те изпълняват функциите на барieri и катализатори в процеса на формиране на културната осъзнатост. Културната компетентност включва способността за разбиране, общуване и ефективно взаимодействие с хора от различни култури, уважение към творческото изразяване на идеи и значение, непредубеденост към изявата на културното многообразие и неговото зачитане. Статията разглежда влиянието на когнитивните нагласи върху тези процеси и посочва защо осъзнаването на техния ефект може да подобри културната компетентност и творческото изразяване на индивида, както и неговите умения за предлагане на иновативни решения.

Ключови думи: културна компетентност, когнитивни уклони, културен уклон, знания, умения и нагласи

CULTURAL COMPETENCE AND COGNITIVE BIASES: FACTORS OF IMPACT
IN THE PROCESS OF FORMATION OF CULTURAL AWARENESS

Milena Zvancharova

Cultural competence is one of the eight recognised key competences, which the EU Council Recommendation of 22 May 2018 on key competences for lifelong learning defines as a combination of knowledge, skills and attitudes, where attitudes describe the predisposition and

mindset to act and react in different situations. Cognitive biases represent a systematic deviation from the norm and rationality in processing information necessary for making assumptions and decisions. They act as barriers and catalysts in the process of cultural awareness formation. Cultural competence includes the ability to understand, communicate and interact effectively with people from different cultures, respect for the creative expression of ideas and meaning, open-mindedness to the expression of cultural diversity and respect for it. This article examines the impact of cognitive attitudes on these processes and points out why awareness of their effect can improve an individual's cultural competence and creative expression, as well as their ability to propose innovative solutions.

Keywords: cultural competence, cognitive biases, cognitive bias, knowledge, skills and attitudes

Културната компетентност възниква като обособена дисциплина в контекста на глобализацията, където взаимодействието между различни култури е повече правило, отколкото изключение. Европейската комисия, която осъзнава тази значимост, добавя културната компетентност в списъка от осем ключови компетентности, изграждани в процеса на учене през целия живот. Това поставя акцент върху необходимостта индивидът в съвременността да притежава знания, умения и нагласи, които да му позволяват да се справя успешно със сложните дадености на днешния културно разнообразен свят. Като основни компоненти на тази компетентност биват отличени самоосъзнатостта за собствената култура, разбирането на различните културни гледни точки, познаването на различни културни практики, както и положителната нагласа към културните различия (Rustamova, 2022).

В Препоръката на Съвета на Европейския съюз относно ключовите компетентности за учене през целия живот от май 2018 културната компетентност е определена като „културна осведоменост и изява“¹. В нейния обхват се включва творческото изразяване на идеи, преживявания и емоции чрез широк набор от средства, като музика, изпълнителски и визуални изкуства, литература, както и приемането на културните различия и разбирането на необходимостта да се създава уважение към творческото изразяване на идеи, традициите и културното наследство. Изграждането на тази компетентност цели да подсили индивидуалните способности за творческо изразяване и участие в културни дейности, както и за пълноценно общуване с представители на различни култури. В концепцията, заложена във формирането на актуалните политически и социални приоритети на ЕС, това се възприема като неразделна част от личностното развитие, социалното включване и активното гражданско участие.

В същата Препоръка са изброени и знанията, уменията и нагласите, които се възприемат като част от културната компетентност и които следва да

¹ Това гласи официалният превод на български език на Препоръката за ключовите компетентности. Съществува обаче и друг вариант, а именно – „културна осъзнатост и творчество“, който отразява смисъла на вложеното понятие по-пълноценно.

са застъпени при преподаването ѝ като учебна дисциплина, независимо дали самостоятелно или в комбинация с други компетентности. Практическите измерения на тази ключова компетентност се изразяват в придобиването и осмислянето на знания за собствената и чуждите култури (например език, традиции, обичайно поведение или правила на общуване), усвояването на умения за адекватно и ефективно общуване и взаимодействие с хора от различен произход, както и култивирането на нагласи на откритост и уважение спрямо културните различия (Препоръка на Съвета, 2018: 11–12). С интегрирането на тези измерения европейският прочит на културната компетентност разширява и надгражда обичайната толерантност или повърхностно разбиране за нуждата от приемане на различните култури. В основата на това съчетание заляга и осъзнаването на собствените когнитивни уклони, в т.ч. стереотипи и предразсъдъци, които повлияват нашите възприятия и отношението ни към другите.

Според историка-антрополог Майкъл Дейвис културната компетентност утвърждава представата за културата като динамичен процес и авторът предлага свое определение: „като вземем цялостната формулировка на „културната компетентност“, можем да я дефинираме като квалифицираност за задачата на културата, като имаме ефективни, подходящи и легитимни умения, опит, способности и, може би, качества по отношение на културата.“ (Davis, 2020: 22) Този подход отхвърля статичната категоризация и помага културната компетентност да се осмисли и като процес на непрекъснато учене и приспособяване, който провокира творчеството и иновацията в интерпетирането на културните различия.

Широкото практическо приложение на културната компетентност обуславя и разглеждането ѝ от мултидисциплинарна перспектива. Така например социалната психология поставя акцент върху ефективното взаимодействие с представители на други култури и я превръща в основно изискване към специалистите, които предоставят медицински и социални грижи. От ключово значение за тази роля е осъзнаването, че всеки принадлежи към определена културна група, чиито ценности, вярвания и практики може сам да преразглежда и да изгражда емпатия към другите (Rodríguez et al., 2022: 2). Различни аспекти на културната компетентност се изучават от когнитивната психология, културната антропология, педагогиката и науката за комуникацията, както и от иновативни научни направления като културната невронаука. Придобитият комплекс от изследвания и знания задълбочава разбирането на механизмите, които обуславят и подпомагат изграждането на тази компетентност.

На българска почва разглеждането на темата за културната компетентност е част от професионалния дебат за приложението на компетентностния подход в различните етапи на образованието като опит да се подсили неговата основна функция, а именно — да подготвя младите хора за успешна и адекватна на

времето лична и професионална реализация. Този дебат обхваща теоретични и практически аспекти, като търси терминологична яснота и представя разнообразните прояви на компетентността във философски, педагогически, социален, икономически, юридически и политологически контекст, но най-вече очертава актуалната необходимост от изграждането и развиването на реални и полезни компетентности (Дамянова (съст.), 2021).

Налице е богат опит в преодоляването на проблемите и предизвикателствата, свързани с преподаването на т.нар. умения на 21. век или ключови компетентности, както в средното, така и във висшето образование (Томова, Калфова, 2022). От особена важност с оглед на настоящата тема е, че компетентностният подход признава и отчита „фоновата особеност на културата“ като основен определител на поведението, реакциите, начина на мислене и действие на индивида (Кабаков, 2022: 42).

*Когнитивните уклони*² (*cognitive biases*) са една от особеностите на човешкото мислене, които оказват значително въздействие върху културната компетентност (и по-точно културната осъзнатост), като определят как възприемаме и взаимодействаме с култури, различни от нашата собствена, и участват в процеса на вземане на решения. Те обикновено се разбират като систематични грешки в мисленето, които влияят на решенията и преценките. Могат да се обяснят като произтичащи от опита на мозъка да опрости обработката на информацията и са широко изучавани в психологията и поведенческата икономика. Понякога те могат да служат като бариера, която ни пречи да разбирате и оценяваме културното различие.

Когнитивните уклони са свързани с теорията за двете системи на мислене, която психолозите Даниъл Канеман и Амос Тверски подемат и разработват още през 70-те години на ХХ в. Система 1 се свързва с интуицията, действа бързо и автоматично, без усилие и съзнателен контрол. Система 2 е бавното, систематично, логическо мислене, свързано с изпълнените с усилие умствени дейности (Канеман, 2012: 26–27). Смята се, че тези уклони са се развили като еволюционни механизми, които са помогнали на нашите предци да вземат по-бързи решения в свят, където скоростта често е била по-важна от точността в процеса на вземане на решения. Тази рамка предполага, че много когнитивни уклони, макар и потенциално да водят до грешки в съвременните контексти, имат корени в адаптивни процеси, които са подобрили оцеляването и размножаването в отминали исторически условия (Haselton et al., 2005: 725–727).

² На български език терминът се среща също като *когнитивна склонност*, *когнитивно пристрастие* или *когнитивна предубеденост*. В текста се използва когнитивен уклон след консултация с доц. д-р Людмила Андреева от Катедрата по обща, експериментална, развитийна и здравна психология към Философския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“.

Интуитивното мислене (система 1) се основава на т.нар. евристика или кратки мисловни пътеки, които произвеждат нашите впечатления, чувства, намерения. До момента са установени и проучени стотици когнитивни уклони (Cognitive Bias Codex, 2018), които систематично влияят върху начина, по който възприемаме и обработваме информацията. Практиката показва, че е много трудно (ако не и невъзможно) да бъдат напълно преодолените тези уклони. Осъзнаването на механизма и резултатите от действието им обаче е основен аспект от изграждането на осъзнатост по отношение на собствената и чуждите култури. Именно собствените ни уклони могат да изкривят нашите възприятия непознати и различни обичаи, вярвания, културни практики, като често водят до недоразумения и стават причина за пораждането и разпространението на различни стереотипи.

Добре известно е, че когнитивните уклони се формират и усилват в процеса на социално взаимодействие. Пряката връзка и двупосочно взаимодействие между индивидуалното и колективното равнище на културата, които са в динамични и непрекъснати взаимоотношения, е известна още като *кръгов ефект* (Vogeley, Roepstorff, 2009: 513), чието осъзнаване изисква и дълбоко самопознаване. Изследванията сочат, че когнитивните уклони могат да бъдат не просто индивидуални грешки, а се влияят силно от културната среда и практики, на които всеки един от нас е изложен (Kitayama, Park, 2010). Това е и един от факторите, които помагат да се обясни защо те са толкова резистентни на промяна – причината е, че не могат да бъдат еднозначно определени като индивидуални характеристики, а биват свързани пряко с културата (дори културите), които са формирали индивидуалното съзнание и поведение.

Тук ще дам няколко примера за когнитивни уклони, които имат отношение към процеса на формиране на културната осъзнатост. Разширеният и правдив превод на понятието *cultural awareness* (с което ЕК обозначава културната компетентност) като *осведоменост* и *осъзнатост* позволява да се разгърне тълкуването му, а именно, че „културната осведоменост е предпоставка за осъзнаването на индивида като носител на ценностите на конкретна култура“ (Кабаков, 2022: 45). Тенденцията да се търси, интерпретира и запомня новата информация по начин, който съвпада и потвърждава вече съществуващите вярвания, отношения и очаквания е известна още като „склонност към потвърждаване“ (*confirmation bias*). Това най-често води до отхвърлянето на противоречащи мнения, възгледи, данни, за да се избегне т.нар. когнитивен дисонанс. Например под влияние на тази склонност е възможно да пренебрегнем свидетелствата, които противоречат на вече изградени представи за дадена култура. Склонността към потвърждаване силно ограничава възприемането на различията и нюансите, които са свързани със срещите и опознаването на различни култури. В контекста на културната компетентност тя може да се прояви като пречка пред същинското разбиране и възприемане на непознати културни идентичности и практики. Възможно е и да стане причина

съзнателно да се търси информация, която потвърждава съществуващите стереотипи и предразсъдъци. Например, ако сме свикнали да мислим за дадена група като за много гостоприемна, е възможно да отхвърляме примерите за прояви на неприветливо или враждебно отношение. По този начин избирателното обработване на информацията затвърждава свръхпростеното и неточно разбиране за сложни културни норми и поведение. Това води до ограничени, предубедени представи за другите култури, като намалява възможностите за същинско разбиране и взаимодействие с хора от различен произход. Ето защо изграждането на културната компетентност като осведоменост за и осъзнаване на собствената културна принадлежност е изключително важна предпоставка за създаването на непредубедено отношение към културата на другите като равностойна и еднакво ценна.

Вътрешногруповият фаворитизъм (*in-group bias/favoritism*) е тенденцията да се предпочитат членовете на собствената група (етническа, социална, религиозна или по друг социален признак), като всички останали се смятат за по-малко достойни или заслужаващи, биват възприемани като еднакви, а богатството на културите им бива омаловажено. Тази склонност може да доведе до отслабена съпричастност, липса на разбиране, да създаде или утвърди съществуващи стереотипи и предразсъдъци. Може да бъде причина за неравноправно отношение или дори дискриминация. Осмислянето ѝ е важна част от процеса на изграждане на културна осъзнатост.

Фундаменталната атрибутивна грешка (*fundamental attribution error*) е склонността да се обяснява поведението с особености на характера или културата, към която индивидът принадлежи, като се пренебрегват или подценяват ситуационните фактори. Когато ситуацията се обяснява от гледната точка на собствената култура, става въпрос за т.нар. културен уклон (*cultural bias, ethnocentrism*). Възприемането на познатите, родни културни практики като норма, а останалите – като отклонение от тази норма е често срещан източник на конфликти и напрежение. Това налага изграждането на умения за саморефлексия като част от културната компетентност, които да позволяват осъзнаване и трезва оценка (доколкото такава въобще е възможна) на собствената гледна точка и нейните културни основания особено в образователен или изследователски контекст.

Културната среда играе съществена роля при формирането на когнитивните уклони и върху когнитивните процеси. Израстването и индивидуалното развитие в рамките на определена култура оказва влияние върху формирането на когнитивния стил (в който се включват различни аспекти на междуличностните отношения – например чувствителността към нуждите на другия), същевременно обаче излагането на и взаимодействието с различни култури също може да го променя (Miyamoto, Wilken, 2013: 981). Така например, едно интересно изследване на рибарски, земеделски и пастирски общности в Турция, потвърждава хипотезата, че социалната взаимозависимост, предопреде-

лена от екокултурните условия и традиционния поминък и начин на живот, формира два основни когнитивни стила – холистичен (при който обвързаността на обекта с контекста е значима) и аналитичен (обектът е независим от своя контекст), които се отразяват върху културните възгледи и практики (Uskul, Nisbett, Kitayama, 2008: 40). От гледна точка на културната компетентност е важно да се подчертае, че двама души може да интерпретират една и съща ситуация по съвсем различен начин, заради своя различен културен произход. Осъзнаването на тази склонност на човешкото мислене (т.нар. ефект на културната рамка, *cultural framing effect*) може да бъде стъпка за преодоляване на липсата на комуникация и разбиране в съвременния контекст на глобализация и интензивни межкултурни взаимодействия.

Изследванията в областта на една сравнително нова научна дисциплина, нар. културна невронаука (*cultural neuroscience*), подчертават важноста на културната компетентност в днешния свят, повече от всякога зависим от свързаността между различните народи и култури. Като съчетава различни подходи и се възползва от развитието на технологиите за прецизна образна диагностика при изследванията на мозъчната и когнитивна дейност на човека, това поле предлага научна основа за разбиране на влиянието на културните променливи върху неврологичните процеси, които формират нашето познание, емоции, поведение в различен културен контекст; за връзката между когнитивните особености и културните корени (Wajman, 2018: 20). Културната невронаука възниква в началото на XXI век, като включва невронаука, психология, антропология и науки за културата и бележи бърз напредък в разкриването на невронната основа на културните различия в познанието и поведението (Chiao et al., 2013). Ще се ограничи с един любопитен пример за възможното практическо приложение на взаимодействието между културната антропология и невронауката – разкриването на социално-невронния интерфейс, който превръща ритуалът в толкова мощно и силно разпространено в човешката култура явление (Seligman, Brown, 2009: 136). Съвременните научни постижения в описаната област определят следващата стъпка в развитието на културната компетентност, която вече не може да се изчерпва само с опознаването на чужди култури. Към наблюдаването и приемането на различията следва да се прибави и разбирането на когнитивните и невронни механизми, които ги обуславят.

Осъзнаването на въздействието на когнитивните уклони е важна част от изграждането на културната компетентност. Възможните стратегии за преодоляване на отрицателните ефекти от това въздействие могат да включват подкрепа на саморефлексията, емпатията и критичното мислене, както и разширяване на контакта с непознати и различни култури. Според някои автори полезна стратегия е съзнателното търсене на информация, която противоречи на собствените убеждения, както и проверката на достоверността на източниците на информация, както и изграждането на умения за водене на открит

диалог с другите (Idiong et al., 2023: 144–145). Знанията, уменията и нагласите в областта на културната компетентност са универсално приложими и преносими към различни сфери на дейност. Те могат да бъдат представени в самостоятелни обучителни програми или курсове, но също така да се интегрират в хорариума на различни дисциплини с цел да помогнат за ефективно ориентиране в културните различия. Европейските програми за образователна мобилност (например Еразъм+) са осъзнато средство за повишаване на културната компетентност, като предлагат възможност за натрупване на опит и преживявания в чужда културна среда, които са отличен катализатор на процеса на осмисляне на стереотипите и предразсъдъците спрямо другите.

Културната компетентност се изгражда през целия живот и изисква непрекъснато учене, саморефлексия и адаптация към постоянно променящата се глобална среда, като допринася за изграждането на приобщаващо общество. За целта е необходимо да се създадат подходящи условия не само в рамките на образователната система, но и цялостна културна инфраструктура, която поощрява участието в културни дейности и способства диалога между културите.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Дамянова, А., М. Тодорова, Н. Панова, Д. Хинкова, Е. Караминкова-Кабакова, Ю. Йорданова-Панчева, И. Кирков (съст.). (2021). Измерения на компетентността. Сборник с доклади от международна научна конференция, проведени в рамките на Климентовите дни на Алма Матер, София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“ [Damyanova, A., M. Todorova, N. Panova, D. Hinkova, E. Karaminkova-Kabakova, Y. Pancheva, I. Kirkov (sast.). (2021). Izmereniya na kompetentnostta. Sbornik s dokladi ot mejdunarodna nauchna konferentsia. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“].
- Кабаков, И. (2022). *Културата като ключова компетентност*. В: Томова, Т., Е. Калфова (съст.). (2022). *Формиране на компетентности в съвременната образователна реалност*. Сборник с доклади от международна научна конференция, проведена в рамките на Климентовите дни на Алма Матер. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“ [Kabakov, I. *Kulturata kato klyuchova kompetentnost*. V: Tomova, T., E. Kalfova. (2022). *Formirane na kompetentnosti v savremennata obrazovatelna realnost*. Sbornik s dokladi ot mejdunarodna nauchna konferentsia. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“].
- Канеман, Д. (2012). *Мисленето*. София: Изток-Запад [Kahneman, D. (2012). *Misleneto*. Sofia: Iztok-Zapad].
- Канеман, Д. (2012) *Между разума и интуицията*. Интервю с Даниъл Канеман, превод от немски: Людмила Димова. *Култура*, 25.08.2012, *Между разума и интуицията* [посетен последно на 18.04.2024 г.].
- ПРЕПОРЪКА НА СЪВЕТА от 22 май 2018 година относно ключовите компетентности за учене през целия живот (2018/С 189/01).
- Томова, Т., Е. Калфова (съст.). (2022). *Формиране на компетентности в съвременната образователна реалност*. Сборник с доклади от международна научна конференция, проведена в рамките на Климентовите дни на Алма Матер. София: Университет-

ство издателство „Св. Климент Охридски“ [Tomova, T., E. Kalfova (sast.). (2022). Formiranje na kompetentnosti v savremennata obrazovatelna realnost. Sbornik s dokladi ot mejdunarodna nauchna konferentsia. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“].

- Chiao J. Y., Cheon, L. K., Pornpattananangkul, N., Mrazek, A. J., Blizinsky, K. D. (2013). Cultural Neuroscience: Progress and Promise, *Psychological Inquiry: An International Journal for the Advancement of Psychological Theory*, 24: 1, 1–19, DOI: 10.1080/1047840X.2013.752715
- Cognitive Bias Codex: 188+ Cognitive Biases. (2018). Designed by John Manoogian III. Concept & Categorization: Buster Benson, (jm3).png
- Davis, M. (2020). The “Culture” in Cultural Competence. In: Frawley, J., Russell, G., Sherwood, J. (eds) *Cultural Competence and the Higher Education Sector*. Springer, Singapore. DOI:10.1007/978-981-15-5362-2_2
- European Commission, Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture. (2019). Key competences for lifelong learning. Publications Office. DOI:10.2766/569540
- Idiong, S. P., Ifiok, D., Donatus, U. (2023). The Influence of Cognitive Biases on Belief and Knowledge. *International journal of education and evaluation*. Vol. 9. No. 8, 139–146. DOI: 10.56201/ijee.v9.no8.2023.pg139.146
- Haselton, M., Daniel, N., Paul, A. (2005). The Evolution of Cognitive Bias. In: Buss, D. (ed.). *The Handbook of Evolutionary Psychology*. John Wiley&Sons. DOI: 10.1002/9780470939376.ch25
- Kitayama, Sh., Jiyoung, P. (2010). Cultural neuroscience of the self: Understanding the social grounding of the brain. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 5, 111–129. *Social cognitive and affective neuroscience*. 5. 111–129. DOI: 10.1093/scan/nsq052.
- Rodriguez, D., Reveles A.K., Litson K., Patterson C.A., Vázquez A.L. (2022). Development of the awareness, skills, knowledge: General (ASK-G) scale for measuring cultural competence in the general population. *PLoS ONE* 17(9): e0274505. DOI: 10.1371/journal.pone.0274505
- Rustamova, N. (2022). Development of Socio-Cultural Competence. Article in *International Journal of Innovation Studies*. Vol. 18: April 2022. DOI: 10.21070/ijins.v18i.663
- Seligman, R., Brown, R. (2009). Theory and Method at the Intersection of Anthropology and Cultural Neuroscience. *Social cognitive and affective neuroscience*. 5. 130–137. DOI: 10.1093/scan/nsp032
- Uskul, A.K., Nisbett, R., Kitayama Sh. (2008). Ecoculture, social interdependence, and holistic cognition, *Communicative & Integrative Biology*, 1: 1, 40–41, DOI: 10.4161/cib.1.1.6649
- Vogeley, K., Roepstorff, A. (2009). Contextualising culture and social cognition. *Trends in Cognitive Sciences*, Vol. 13, Issue 12, 2009, 511–516. ISSN 1364-6613. DOI: 10.1016/j.tics.2009.09.006.
- Wajman, J.R. Evolutionary traits of human cognition: An introductory essay on the interface between cultural neuroscience and neuroanthropology. (2018). *International Journal of Brain and Cognitive Sciences*, Issue 7(1), 2018, 17–29. DOI:10.5923/j.ijbcs.20180701.03